

SOLIDARİST VE DEVLETÇİ İÇERİĞİYLE SOSYOLOJİ DERSİ 1935 ÖĞRETİM PROGRAMI

1935 CURRICULUM OF SOCIOLOGY COURSE WITH
SOLIDARIST AND STATIST CONTENT

Emine ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
emine.ozturk@dpu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 22 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 August 2024
Date accepted: 22 December 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler

Erken Cumhuriyet Dönemi;
Solidarizm; Devletçilik; Ortaöğretim;
Sosyoloji Öğretimi; Öğretim Programı

Keywords

Early Republican Era; Solidarism;
Statism; Secondary Education;
Teaching Sociology; Curriculum

DOI

10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.25

Öz

Bu çalışma, sosyoloji dersinin 1935-1936 eğitim-öğretim yılında yürürlüğe giren ikinci öğretim programındaki solidarist ve devletçi unsurları, 1930'lu yılların uluslararası ve ulusal dinamikleri çerçevesinde ele almaktadır. Programda en geniş yer iktisat alanına ayrılmıştır ve söz konusu unsurlar ağırlıklı olarak iktisat konularında karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren olgunlaşan solidarist düşünce, Cumhuriyetin toplum kurgusuna önemli ölçüde yön vermiştir. Korumacı-devletçi iktisat politikaları ise 1930-1939 dönemine damga vurmuştur. 1930'a kadar tarım ürünleri ihraç edip sanayi ürünleri ithal eden az gelişmiş bir ülke olan Türkiye, Büyük Buhran yıllarında pek çok ülke gibi korumacı iktisat politikalarına ve devlet önderliğinde ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeline yönelmiştir. Türkiye'nin ilk sanayileşme atılımını gerçekleştirdiği bu dönemin egemen toplum anlayışı olan ve resmî söylemde 'halkçılık' olarak adlandırılan solidarizm, Türkiye'de sınıfsal ayrışmaların ve dolayısıyla sınıf çatışmasının bulunmadığı, birbirini tamamlayan üretici güçlerin ahenkli bir bütünün işlevsel parçalarını oluşturduğu kabulüne dayanmaktadır. Dönemin solidarizmi ile devletçiliği birbirini tamamlamaktadır. Birçok ülkede gençliğin ideolojik/siyasal eğitiminin önem kazandığı bu dönemde, Tek Parti İktidarı da toplumun öğrenim düzeyi en yüksek ve en dinamik katmanı içinde yer alan lise gençliğini resmî politikalar doğrultusunda yetiştirmeye yönelmiştir. Solidarist ve devletçi içeriğiyle sosyoloji dersi, lise çağı için ağır ve yoğun denebilecek bir konu listesine sahip olmakla birlikte, dönemin egemen eğilimlerine uygun bir pedagojik işlevi yerine getirmiştir.

Abstract

This study examines the solidaristic and statist issues of the second curriculum of the sociology course which was implemented in the 1935-1936 academic year, within the framework of international and national dynamics. The largest area in the program is divided into this section and these elements appear mainly in economic issues. Solidaristic thought, which has matured since the Second Constitutional Era, has significantly shaped the social structure of the Republic. Protectionist-statist economic policies dominated the 1930-1939 period. Until 1930, Turkey was an underdeveloped country exporting agricultural products and importing industrial goods, but during the Great Depression, like many other countries, it turned to a model of import substitution industrialization and protectionist economic policies under state leadership. The dominant societal understanding of this period, during which Turkey initiated its first industrialization breakthrough, was solidarism, referred to as 'populism' in the official discourse. This concept was based on the assumption that there were no class divisions and therefore no class conflicts in Turkey, and that complementary productive forces formed functional parts of a harmonious whole. The solidarism and statism of the period complement each other. During the period when the ideological/political education of youth gained importance in many countries, the Single-Party Power also aimed to educate high school youth, the most educated and dynamic segment of the society, in line with official policies. With its solidaristic and statist content, although it has intensive issues, the sociology course fulfilled a pedagogical function that aligned with the dominant tendencies of the period.

Giriş

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemine ilişkin tartışmalar, uzun yıllar ‘resmî ideoloji’ kavramı ekseninde yürütülmüştür. Resmî ideoloji kavramıyla kastedilen kimi zaman açıkça, kimi zaman da örtük bir biçimde Kemalizmdir. Kemalizmin iç tutarlılığı ve bütünlüğü olan, her meseleye yanıt üreten bir ideoloji olup olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından Atatürk’ün bir ideoloji yaratma düşüncesine sıcak bakmadığına dayanak olarak gösterilen bir anekdota göre, Karaosmanoğlu’nun Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) bir “*inkılâp partisi*” olarak ideolojiye ya da doktrine dayanmaksızın ilerleyemeyeceği yolundaki düşüncesine Atatürk, “*O zaman donar kalırız*” yanıtını vermiştir (Karaosmanoğlu, 2021, s. 143-144). Ne var ki, Kalaycıoğlu’nun da işaret ettiği üzere Kemalizmin 1920’lerden itibaren inşa edilen bir makro ideoloji olduğu varsayımına ve birtakım seçici gözlem ve (niyet) okumalara dayanan çeşitli görüşler, Kemalizmi zorunlu bir ütopyası olan örüntüler bütünü olarak kavramış ve açıklamıştır (Kalaycıoğlu, 2023, s. 52-55). Örneğin Parla, Kemalizmin bütünlük ve süreklilik arz eden bir ideoloji olduğu, en gelişmiş hâline ise CHP’nin 1935 programında ulaştığı görüşündedir (Parla, 2008, s. 19-20). Bu örnekleri çoğaltmak ve farklı görüşleri daha geniş bir düzlemde ele almak mümkün olmakla birlikte; çalışmanın amacı, Kemalizmin bir ideoloji olup olmadığını tartışmak değildir. Bu çalışma açısından önem teşkil eden esas konu, Kemalizmin bir ‘resmî ideoloji’ olarak kabul edilip çeşitli eleştirilerin odağında yer almasıdır.

Bu eleştiriler, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yoğunlaşmıştır. Bunda, özellikle *Yön* dergisi çevresinin etkisiyle 1960’lı yıllardan itibaren sol ile ilişkilendirilen Kemalizm terimine karşı -büyük harflerle- ‘Atatürkçü Düşünce Sistemi’ni geliştiren 12 Eylül cuntasının ‘Atatürkçülüğünü’ darbenin resmî ideolojisi olan ‘Türk-İslâm sentezi’ne eklememesinin payı büyüktür. Resmî ‘Atatürkçülüğün’ de etkisiyle; akademi, basın, siyaset, kültür ve sanat alanlarında askerî darbenin yarattığı ağır baskıcı ve anti-demokratik iklime bir tepki olarak gelişen ‘post-Kemalist’ akım¹, 1980’li yıllardan itibaren uzun bir süre boyunca adeta bir paradigma hâline gelmiştir (Aytürk ve Esen, 2023, s. 7).

¹ İslâmcılar, liberaller, çeşitli sol akımlar ve Kürt siyasal hareketi 1980’lere değin sadece Kemalizme değil birbirlerine karşı da belli ölçülerde mesafeli olmuştur. Ancak 12 Eylül sonrasında, mutabık oldukları anti-Kemalizm üzerinden birbirleriyle diyaloga girmeye, birbirlerinin mecralarında boy göstermeye, hatta ortak platformlarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Böylelikle, 1980 öncesinin daha keskin ve kutuplaşmış ideolojik hatlarından gelen özneler eliyle, Cumhuriyetin resmî ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizme hesaplaşma çabası üzerine kurulu yeni ve eklektik bir muhalefet söylemi ve pratiği oluşmuştur. Söz konusu muhalif gruplar 12 Eylül Atatürkçülüğünün köklerini Erken Cumhuriyet Döneminin Kemalizminde bulmuş ve eleştirel hattını topyekûn bir Cumhuriyet sorgulaması üzerine inşa etmiştir (Aytürk ve Esen, 2023, s. 8).

Çok parçalı bir yapıdaki anti-Kemalist muhalefetin, post-Kemalizm çatısı altında bir koalisyon oluşturduğu söylenebilir. Bu muhalif koalisyonun tüm fraksiyonlarının üzerinde uzlaştığı şey, 1980’lerdeki ceberut devlet kültürünün köklerinin Cumhuriyet öncesine uzansa da esas itibarıyla Tek Parti Döneminde yoğunlaştığı, dolayısıyla 1980 sonrasını anlamak için Tek Parti Dönemini eleştirel okumalara tabi tutmanın zorunlu olduğu görüşüdür (Aytürk ve Esen, 2023, s. 10). Ancak bu okumaların bir ürünü olan “(...) *post-Kemalist literatürün ‘bir ilk günah olarak erken Cumhuriyet’ vurgusu, yakın (ve uzak) tarihimizin diğer dönemlerini (...), Kemalist olmayan vesayet aktörlerini*” göz ardı etmekte, hatta temize çıkarmaktadır (Aytürk, 2023, s. 41). Dahası, Erken Cumhuriyet Dönemini anakronik bir yaklaşımla değerlendiren okumalara da alan açmaktadır.

Post-Kemalist literatürün etkisiyle Türk eğitim sisteminin, henüz Cumhuriyet kurulmadan biçimlenmeye başlayan siyasal/ideolojik niteliğini istisnai bir modelin yansıması olarak kabul eden yaklaşımlardan farklı olarak, bu metinde, Örnek’in Türkiye’deki resmî ideoloji eleştirilerinde yaygın olarak rastlanan sorunları irdelediği çalışmasından hareketle, belirli bir toplum kurgusunu hayata geçirme hedefi doğrultusunda toplum güçlerinin ideolojik bir formasyona tabi tutulması, bir modern devlet karakteristiği (Örnek, 2016, s. 195-196) olarak ele alınmaktadır. Literatürde, bu durum ya zaman zaman ya da büsbütün göz ardı edilebilmektedir. Örnek, Erken Cumhuriyet Dönemiyle ilgili literatürde çokça kullanılan ‘resmî ideoloji’ kavramının başka kapitalist ülkeler için kullanılmadığına; özellikle Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ülkeleri, Çin ve günümüz Rusya’sıyla ilgili metinlerde yer aldığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kavram, devletin liberal paradigmanın ‘normal’ olarak kabul edemeyeceği düzeyde etkin olduğu, uluslararası kapitalist siyasal ve ekonomik sisteme uyumlanmayı güçleştirdiği kabul edilen bir yapıya işaret etmektedir. Oysa her modern devlet, içeriği ve pratikleri farklı olmakla birlikte, kendini meşrulaştırmak için ideolojiyi kullanmaktadır (Örnek, 2016, s. 188, 190).

Belki de ideolojiyi araçsallaştırmada bir derece farkından söz etmek mümkündür. Özellikle rejim inşa dönemlerinde ideolojinin hem işlevi hem etkisi daha belirgindir ve bu etkinin yoğun bir biçimde görüldüğü başlıca alanlardan biri eğitimidir. Nitekim, Erken Cumhuriyet Döneminde eğitim, yoğun ideolojik niteliğiyle ‘yeni toplum’ ve ‘yeni insan’ yaratma projelerinin bir katalizörü olarak işlev görmüştür. Eğitim kurumunun yapısı, yeni rejimin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmiş; ‘uygar’ ve bir o kadar da ‘ulusal’ bir eğitim sistemi tasavvur edilmiştir. Özellikle 1930’lu yıllar, Cumhuriyetin idealize ettiği ‘yeni insan’ tipini yetiştirme yönündeki politikaların geliştirildiği kültürel, bilimsel ve eğitsel bir atılım dönemidir. 1930’lu yılların bir diğer karakteristik özelliği ise Bora’nın (2020)

deyimiyle “(...) bütün dünyada, devletin sadece iktisadiyata değil rıza üretimine de enerjik biçimde müdahil olduğu, ‘topyekûnlaştığı’ bir zaman” dilimi oluşudur (s. 137). Bu topyekûnlaşma hâli, solidarist toplum tahayyülü ve korumacı-devletçi iktisat politikalarında belirginleşmiştir.

Solidarizm, liberalizm ve sosyalizmin uç noktalarını törpüleme, ekonomizmle sosyalizmi uzlaştırma arayışlarının bir ürünüdür. Hem özel girişimi hem de devlet müdahaleciliğini öneren, sınıf çelişkilerine ve çatışmasına meydan vermeyecek bir uzlaşma esasına dayalı, pasifist, organik dayanışmayı benimseyen ve laik eğitimi savunan bir ideolojidir. Solidarizm, sosyalizme ılımlı yaklaşır; ancak sosyal adalet ilkesini benimsemekle birlikte, toplumsal eşitsizliklerin kaynağına inmez. I. Dünya Savaşı öncesinde Fransa’daki Radikal Parti² çevresinde etkinlik kazanan ve kurumsallaşan solidarizm, III. Cumhuriyet Fransa’sının resmî ideolojisidir (Toprak, 1977, s. 94-95).

Solidarizmin Türk aydınları ve yönetici seçkinleri tarafından benimsenmesinin tarihi, II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanır. Dönemin solidarizmi Ziya Gökalp sosyolojisine, daha açık bir deyişle Fransız solidarizmine dayanmaktadır.³ Solidarizm, o yılların uluslaşma sürecine ve millî iktisat politikasına uygun bir ideolojidir (Toprak, 1977, s. 92, 95). I. Dünya Savaşı yıllarının kaotik ortamında İttihatçı çevrelerin çıkardığı *Yeni Mecmua*’da ‘tesanütçülük’ düşüncesine geniş yer ayrılmış, Ziya Gökalp de aynı dergide tesanütçülükten esinlenerek geliştirdiği ‘halkçılık’ düşüncesini savunmuş ve temellendirmiştir. 1931’de CHF programında, 1937’de Anayasa’da temel bir ilke olarak yer edinen halkçılık terimini Türkçeye kazandıran kişi, Ziya Gökalp’tir (Toprak, 1995, s. 55). Solidarizm ya da resmî söylemdeki hâliyle halkçılık, Erken Cumhuriyet Döneminde yeni toplum (ulus) inşasının temelini oluşturmuştur. Çatışmacı ve bireyci yaklaşımların ulus inşa sürecine zarar vereceği endişesini taşıyan kurucu kadrolar, ihtiyaç duydukları birleştirici-bütünleştirici fikriyatı solidarizmde bulmuştur. Dahası, Türkiye’de çatışmacılığın maddî temellerinin, yani modern sınıfsal çelişkilerin mevcut bulunmadığı argümanı⁴ da halkçılık düşüncesinin bir gerekçesini oluşturmuştur.

² Tam adı Cumhuriyetçi, Radikal ve Radikal-Sosyalist Parti’dir (Cop, 2022, s. 54).

³ Ziya Gökalp’in yanında Tekin Alp, Necmeddin Sadık (Sadak), M. Zekeriya (Sertel) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) gibi İttihatçı çevrelere mensup isimleri de saymak gerekir (Toprak, 1977, s. 95).

⁴ Daha geç bir tarih olan 1950’de dahi nüfusun %80’inin büyük çoğunluğu küçük üretici olan köylülerden, %20’lik kentli diliminin de ağırlıklı olarak ticaret ve hizmet sektörlerinde kendi adına çalışanlardan, toplam nüfusun ise sadece %2’sinin ücretli çalışanlardan oluştuğu (Keyder, 2013’ten akt. Cop, 2022, s. 58) göz önünde bulundurulursa, bu argümanın haksız olduğu söylenemez.

Atatürk, Halk Fırkasının kuruluş aşamasında İzmit'te basına verdiği demeçte, köylülerin, işçilerin, orta tüccarların, büyük sermaye sahiplerinin birbirine ihtiyacı olduğunu, büyük sermayenin zenginleşmesinin ülkenin yabancı sermayeye muhtaç olmaması bakımından hayati önem taşıdığını ve işçi sınıfının kendi partisini kuramayacak kadar zayıf olduğunu ortaya koyan bir sınıf tahlili yapar. Atatürk'ün böylesi bir sınıfsal zemin üzerine kurulacak olan yeni fırkanın birkaç sınıfı değil tüm ulusu kucaklayacağını, toplumsal sınıfları dayanışmacı ilişkiler içinde derleyeceğini belirtmesi (Demirel, 2013'ten akt. Cop, 2022, s. 50-51), solidarist halkçılığın bir düşünce olmanın ötesine geçip somutlaştığının göstergesidir (Cop, 2022, s. 51). Atatürk'ün 20 Nisan 1931 tarihli seçim bildirgesinde dile getirdiği ve CHP'nin (CHF) 1931 programında yer alan (Toprak, 2020, s. 157), 1935 programında da büyük ölçüde korunan (C.H.P., 1935, s. 8-9) şu açıklaması ise, halkçılığın en veciz ve en bilindik ifadelerinden biridir:

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve ictimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.

A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektedir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur (C.H.F., 1931, s. 32).

Kemalizmin en önemli metinlerinden biri olan ve Atatürk'ün manevî kızı Prof. Dr. Âfet İnan tarafından kaleme alınan, ancak Atatürk'ün kendi notları ile manevî kızına yazdırdığı notlara dayandığı için esasen Atatürk'ün kitabı olarak kabul edilen *Medenî Bilgiler*'de, sanayi toplumundaki iş bölümü –Durkheim sosyolojisinin belirgin etkisiyle- “(...) insanlar arasında mevcut olan doğal ve tarihî bağlara, yeni birçok kuvvetli bağlar eklemiştir. Bu yeni bağlar, insanlara birbirlerinin eksiklerini tamamlatan, yalnız bugünü değil, yarını da sağlamaya çalışan bağlardır” biçiminde tarif edilir. Bir toplumu oluşturan bireylerin birbirine olan karşılıklı sorumluluk ve görevlerinin ele alındığı bölümün “Bağlılık (Solidarite)” başlığını taşıması da solidarist yaklaşımın bir göstergesidir. İnan, toplumu bir organizma, insanları ise bir vücudun işleyişi birbirine bağlı organları olarak tasavvur eder. Öyle ki, herkes kendi kişisel varlığı da dâhil olmak üzere sahip olduklarının büyük çoğunluğunu aynı zaman diliminde yaşadığı başkalarına ve hatta önceki kuşaklara borçludur. Bu nedenle, insanlar arasındaki iş bölümünden ileri gelen bu doğal ve sosyal

bağların yanı sıra, geçmişin -eşitsiz dağılmış bulunan- nimetlerinden de yararlanarak servet edinenlerin aynı bağlar nedeniyle zarar görenlere borcu olduğu; bu borcun devlet üzerinden 'vergi', sosyal yardım kurumları üzerinden 'bağış' yoluyla ödenmesi gerektiği ifade edilir. İnan, farklı bağlilik kuramlarının -Durkheim sosyolojisini ve Marksizmi kastettiği anlaşılmaktadır- "sosyal güvenceler" adı altında topladığı ilkelerinin ancak "devlet sosyalistliği"ne yaklaşarak uygulanabileceğini öne sürer. Bu terimi, dezavantajlı durumdakileri koruyacak sosyal politikaların ve yasal önlemlerin hayata geçirilmesi anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Eşitsizliği kabul etmekte ama kaynağına değinmemekte; sınıf, derece, ölçü, dil, ahlâk, giyiniş gibi yönlerden farkların bulunmadığı bir topluma devrimle değil yasal yoldan, devlet garantörlüğünde varılabileceğini savunmaktadır (Âfetinan, 2000, s. 90-93). Âfet İnan, solidarist toplum tahayyülünün hayata geçmesinin liberalizmle değil devletçilikle mümkün olduğu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır. Kitabın, Türkiye'nin liberal iktisat politikalarını terk edip korumacı-devletçi iktisat politikalarına yöneldiği 1930 yılında yayımlanmış olması solidarizm ile devletçilik arasında kurulan ilişkiyi tarihsel/konjonktürel bir zemine oturtmaktadır. Dolayısıyla bu düşüncenin, liberal iktisat politikalarının uygulandığı dönemde solidarist toplum kurgusunun sekteye uğradığı iddiasını -belki de özeleştirisini- dolaylı olarak barındırdığını da söylemek mümkündür.

Korumacı-devletçi iktisat politikalarının yürürlüğe girmesinde, 1929'da patlak veren kapitalist dünya buhranının yanı sıra, içsel nedenler olarak Cumhuriyetin ilk yedi yılında uygulanan özel girişimci sanayileşmenin yarattığı hayal kırıklığı⁵ ve 1930'da kurulan güdümlü muhalefet partisi Serbest Fırkanın halkta uyandırdığı büyük ilginin politika değişikliklerini zorunlu kılması belirleyici olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde uygulamak zorunda kaldığı serbest ticaret ağırlıklı politikaların olumsuz sonuçlarının hâlâ belleklerdeki tazeliğini koruması da bu etkenler arasında sayılabilir. Devletçilik, kapitalizmi devlet olanaklarıyla geliştirmeyi öngörür, esasen devlet kapitalizmidir, dolayısıyla anti-kapitalist bir politika değildir (Şenses, 2021, s. 239; Boratav, 2019, s. 67; Timur, 2013, s. 135). Büyük Buhran koşullarında, Avrupa ve ABD dâhil olmak üzere, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde devlet müdahaleciliği güçlenirken⁶ (Pamuk, 2021, s. 188, 191);

⁵ İnsan gücü ve sermaye birikiminin yetersizliği bir yana, Lozan Antlaşması gereği ödenmesi gereken Osmanlı borçları ve gümrük vergilerinin 1929'a kadar arttırılamaması gibi kısıtlılıklar, İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen yerel kaynaklara dayalı sanayileşme hedefi önünde engel oluştursa da iktisat alanında önemli gelişmeler kaydedildiğini not etmek gerekir. 1924'te Türkiye İş Bankasının kuruluşu, 1925'te tarımsal nüfus üzerinde baskı yaratan aşar vergisinin kaldırılması, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşu, 1927'de özel sektörün sanayi yatırımlarını teşvik amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesi bu gelişmelerin başında gelmektedir (Şenses, 2021, s. 238).

⁶ 1930'lu yılların ortalarına kadar süren Büyük Buhran, başta sanayileşmiş kapitalist ülkeler olmak üzere, birçok ülkeyi derinden sarsarak iktisadî, siyasal ve toplumsal etkilere yol açmıştır. Birçok ülkede sanayi

Türkiye’de 1930 yılında korumacı önlemlerle başlayan süreç, 1932 yılı itibarıyla devletçilik politikasıyla devam etmiştir. Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan iktisadi buhranın, bu sistemin bağımlı ve az gelişmiş çevresini oluşturan ülkeler için yarattığı ilk kez kendi dinamikleriyle ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı, dönemin hükümetleri tarafından iyi değerlendirilmiş ve önemli ölçüde başarı elde edilmiştir (Boratav, 2019, s. 63, 70-71).

Dünya sisteminin gelişmiş ve az gelişmiş blokları arasındaki iş bölümü gereği (Boratav, 2019, s. 71) Türkiye’nin o güne değin hammadde ihraç edip karşılığında sanayi malları ithal eden bir ülke olarak yürürlüğe koyduğu korumacı ve devletçi politikalar, yurt dışından satın alınan malları yurt içinde üretme mantığına dayanmaktadır. Sanayi yatırımları yapabilecek ölçüde özel sermaye birikiminin oluşmadığı bu dönemde üretimi gerçekleştirecek fabrikalar devlet eliyle kurulmuş, devletin doğrudan sanayi yatırımlarıyla birlikte sanayileşme yolunda ilk ciddi adımlar atılmıştır. Türkiye’nin devletçilik deneyimi Sovyetler Birliği’nden sonraki ilk uygulamalardan biridir, Sovyetler Birliği planlama uzmanı göndererek ve kredi vererek bu planlı kalkınma sürecine destek vermiştir⁷; fakat Türkiye’nin uyguladığı devletçiliğin sosyalist bir yaklaşıma dayanmadığı, bu politikanın yürütücüleri tarafından hep vurgulanmıştır⁸ (Şener, 2019, s. 209-210). Örneğin, CHP’nin 1935 programında yer alan “Yurdu endüstrileştirmek için, devletin ve özel girişimlerin meydana getireceği kurumlar, bir ana programa uygun olacaktır. Devlet plânları, yurdu kısa bir zamanda ihtiyacı olan endüstrilerle cihazlamak gayesine göre yapılacaktır” (C.H.P., 1935, s. 19) ifadesi, devlet tarafından planlanmakla birlikte, özel sektörle birlikte hayata geçirilecek bir sanayileşme atılımına işaret etmektedir. Nitekim Boratav’ın (2019, s. 18-19) belirttiği üzere, özel sanayinin gelişimine destek amacıyla çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu hâlâ yürürlükte dir.

üretimi önemli ölçüde gerilemiş, işsizlik büyük oranlara varmış ve devletler serbest dış ticaretten uzaklaşp dış ticari ilişkileri takasa dayandırarak ve içe dönük politikalar geliştirerek bu etkilerle başa çıkma yola gitmiştir. Dolayısıyla, dünya ticareti ciddi oranda daralmıştır. Türkiye’nin ihracatının tamamına yakını oluşturan pamuk, tütün, kuru üzüm ve kuru incir gibi ürünlerin fiyatları, azalan dış talebin etkisiyle büyük oranda düşmüş, döviz gelirleri azaldığı için ithalat kapasitesi de azalmıştır. Böylece, eskiden ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretilmesinin gereği ve olanağı doğmuş, ‘ithal ikamesi’ olarak adlandırılan model, pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye’de de devlet önderliğinde uygulamaya konmuştur (Şenses, 2021, s. 238).

⁷ Devleti ekonomide bir yatırımcı ve üretici olarak öne çıkaran devletçilik politikası gereği, 1934’te Sovyet danışmanların katkılarıyla, devletin sanayi yatırımlarını düzenleme amacını güden Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Böylece 1930’ların ortalarından itibaren Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlarla birlikte devlet; demir, çelik, tekstil, şeker, cam, çimento ve madencilik gibi sektörlerde önder konuma gelmeye başlamıştır. İkinci Beş Yıllık Plan ise II. Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle yarım kalacaktır (Tekeli ve İlkin, 1982 ve Boratav, 1981’den akt. Pamuk, 2021, s. 188-189).

⁸ Başbakan İnönü, 1930 tarihli bir konuşmasında “Biz iktisadiyatta mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür.” açıklamasında bulunmuştur (Pamuk, 2021, s. 188).

Özel sermaye ile devlet yatırımlarının birbirini tamamladığı bu dönemde özel sermaye, genişleyen devlet sektöründen doğan ek talebi karşılamış ve devletin yatırım yapmadığı sanayi kollarında faaliyet yürütmüştür. Büyük özel sanayinin büyümesi, devlet sanayiinin büyüme hızıyla koşut bir biçimde ilerlemiştir. Burjuvazinin en kazançlı grubu devlet ihalelerini alan müteahhitler olurken, dışa dönük ticaret burjuvazisinin durumu ise ithal ikamesine⁹ dayalı koşullar altında görece olarak bozulmuştur.

Dönemin iktisat anlayışı sadece resmî politika ve söylem düzeyinde kalmamış, rıza üretimine yönelmeyi de beraberinde getirmiştir. Rıza üretimini temin eden başlıca alanlardan biri eğitimidir. Dolayısıyla, bir dersin dayandığı siyasal yaklaşımın, amaçlarının ve içeriğinin anlaşılabilmesi için başvurulacak en temel metinler olarak öğretim programları ve bu programlar doğrultusunda hazırlanan ders kitapları oldukça önemli veriler sağlamaktadır. Sosyoloji dersinin 1935 tarihli öğretim programı bu konudaki işlevsel rolüyle dikkat çekmekte ve bu çerçevede incelenmeyi hak etmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada sosyoloji dersinin dönemin solidarist toplum ve korumacı-devletçi iktisat anlayışlarını ne ölçüde yansıttığı sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Tarihsel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizine başvurulmuştur. Analiz edilen birincil kaynaklar çalışmanın başlıca konusunu teşkil eden 1935 tarihli sosyoloji öğretim programı ile Necmeddin Sadık tarafından bu program doğrultusunda kaleme alınan ve 1936 yılında yayımlanan sosyoloji ders kitabıdır. Ardından dönemin bazı resmî metinleri de dâhil olmak üzere ikincil kaynaklardan yararlanılarak birincil kaynaklardan elde edilen veriler tarihsel-siyasal-sosyolojik bir zemine yerleştirilmiştir. Böylece, çalışmanın başlıca konusunu oluşturan öğretim programı, yürürlüğe girdiği dönemin ulusal ve uluslararası gelişmeleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonraki başlıklarında, ilkin Erken Cumhuriyet Döneminde ulusal eğitime yüklenen işlevler ve eğitim politikalarına yön veren düşünsel arka plan üzerinde durulacaktır. Ardından, Cumhuriyetin ilânından bir yıl sonra ortaöğretim müfredatına dâhil edilen sosyoloji dersinin yeni toplum kurgusunun hayata geçirilmesindeki rolüne odaklanılarak, 1924'ten 1935'e değin Türkiye'de sosyoloji öğretiminin seyri ve nihayet 1935 yılında yürürlüğe giren sosyoloji öğretim programı ele alınacaktır. 1935 programı, içeriğine belirgin bir biçimde yön veren solidarist toplum anlayışı ve korumacı-devletçi iktisat politikaları ekseninde incelenecek ve tartışılacaktır. Programın ne ölçüde uygulandığının

⁹ II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye devletçiliği, başta Nâsır'ın Mısır'ı olmak üzere pek çok Arap devletine ilham kaynağı olacak, ancak Türkiye'de ithal ikamesi stratejisindeki önderlik özel sektöre geçecektir. Yine de devletin ekonomideki önemli payı, 24 Ocak Kararları'na kadar devam edecektir (Pamuk, 2021, s. 198).

saptanabilmesi amacıyla, 1936 yılında yayımlanan sosyoloji ders kitabının ilgili kısımları da bu analize dâhil edilecektir.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Yurttaşlık ve Eğitim

Köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde olduğu gibi, siyasal rejimlerin meşruiyet sorununun baş gösterdiği dönemlerde eğitim kurumu, bir ideoloji oluşturma aracı olarak büyük önem kazanır. Her iktidar halk içinde küçük bir grubun aktif, büyük bir grubun pasif desteğine ihtiyaç duyar. İşte bu pasif destek, ‘siyasal toplumsallaşma’ yoluyla elde edilir (Alkan, 1979, s. 93). Türkiye’nin ulus-devletleşme sürecindeki siyasal toplumsallaşma projesinin en önemli aracı eğitim kurumudur ve yurttaş yetiştirme, bu projenin en önemli amacını oluşturmaktadır. Üstel’in işaret ettiği üzere, Türkiye’de okulun yurttaş yetiştirmede merkezi bir kurum olarak konumlandırılmasının tarihi II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında da okula aynı çerçevede özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Bu süreçte, Cumhuriyetin kurucu önderlerinin okuldan beklentileri Fransız cumhuriyetçilerinin okuldan beklentileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Cumhuriyetin önder kadrosu nezdinde okulu önemli kılan nedenlerden biri, bu kurumun çocukların ve gençlerin yeni toplum projesine ve yeni toplumun değerlerine/normlarına uyumunu sağlayacak olmasıdır. Bir diğer neden, okulun ulusal kimliğin ve değerlerin temelini teşkil eden ulusal dilin öğrenildiği yer olmasıdır. Üçüncü neden ise, yeni inşa edilen “*seküler toplum-laik devlet*” projesi doğrultusunda bireysel vicdanların eğitilmesi ve denetlenmesi işinin tek merkezden yürütülmesine olanak sağlamasıdır. Nitekim 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda da “*milletin duygu ve düşünce bakımından birliği*”nin amaçlandığı belirtilmektedir (Üstel, 2021, s. 127-128). Bu kanunla birlikte eğitim alanında Osmanlı modernleşmesinden beri süregelen ikili yapı ortadan kaldırılmış; eğitim ulusal, seküler ve pozitivist bir yapıya bürünmüştür. Müfredat programları bu doğrultuda düzenlenmiş, dersler ulusal kültür ve tarih bilincine uygun hâle getirilmiştir (Kili, 1991’den akt. Beşirli, 2013, s. 114).

Eğitimin ulus-devlet inşasındaki kurucu rolü daha Cumhuriyet kurulmadan önce teslim edilmiş ve 1921’de, Millî Mücadele devam ederken Maarif Kongresi düzenlenmiştir. Atatürk bu kongrede okulun “*genç beyinlere insanlığa saygıyı, millet ve ülkeye sevgiyi, bağımsızlık onurunu*” öğrettiğini ifade etmiştir (Manisalı, Hacısalıhoğlu vd., 2009’dan akt. Yavuz, 2019, s. 100). Ancak yeni eğitim sistemi, her ne kadar “*insanlığa saygı*” ilkesine dayalı olsa da öncelikle ulusal bir nitelik taşımakta, dinsel ve enternasyonalist eğitim anlayışlarını dışlamaktadır. Atatürk’ün eğitime ilişkin görüşlerini sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyduğu bu kongredeki (Kaplan, 2019, s. 137, 139) “*Milli bir terbiye programından bahsederken eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, Şark’tan ve Garp’tan*

gelen ecnebi tesirlerden uzak ve seciye-i milliyemizle mütenasip (milli karakterimizle uyumlu) bir kültür kastediyorum” (Tanör, 2017, s. 295) sözlerini bu anlayışın ilk niyet beyanı olarak kabul etmek mümkündür. Atatürk, 1924 tarihli bir başka konuşmasında da “*Eğitim kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendine göre bir anlam çıkarır. Mesela dini eğitim, milli eğitim, beynelmilel eğitim... Bütün bu eğitimlerin hedef ve gayeleri başka başkadır... Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği eğitim milli eğitimidir*” (Genelkurmay Başkanlığı, 1988’den akt. Kaplan, 2019, s. 139) sözleriyle ulusal eğitimin diğer eğitim türlerinden ayrıldığına altını çizer. Keza İsmet İnönü de bir konuşmasında dinî eğitimi ve enternasyonalist eğitimi, ulusal eğitimin zıddı olarak nitelendirecektir (Tanör, 2017, s. 253). 1931’de Millî Eğitim Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından yayımlanan genelgeye göre ise derslerin amacı, “*(...) öğrencileri millî hayata intibak ettirmek ve onları Türk milletine ve Türkiye Cumhuriyeti’ne azami derecede faydalı birer vatandaşı*” ve de “*(...) Türk mektebi eline teslim edilmiş olan her Türk çocuğunu Cumhuriyet rejiminin psikoloji ve ideolojisini tamamıyla kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faydalı bir Türk vatandaşı*” hâline getirmektir (Narter, 2004’ten akt. Yavuz, 2019: 107). Cumhuriyet, okulu sadece yurttaş değil, “*iyi yurttaş*” yetiştiren bir kurum olarak konumlandırmaktadır (Gürses, 2011, s. 145). Yurttaş ile devlet arasındaki hukukî bağ; ortak dil, din, kültür ve tarih üzerine inşa edilmiş milliyetçilik tasavvuru, bu bağa duygusal bir nitelik de kazandırır. Bu duygusal bağ, yurtseverlik biçiminde tezahür eder. Yeni yurttaş tipolojisi, “*(...) sıcak savaş yurtseverliğini barış zamanına da taşı*”malı, “*sürekli bir zihinsel seferberlik*” hâlinde olmalıdır (Gürses, 2011, s. 88).

Modern dünyanın bütününde olduğu gibi Türkiye’de de ulus-devletin inşası, iki alt-proje olarak “*ulus-toplumun*” ve “*ulus-bireyin*” yaratılmasıyla mümkün olmuştur (Açıkel, 2008, s. 118-120). Geleceğin yurttaşları olan çocuk ve gençlerden sadece ulusal kimliğin değil, Cumhuriyetin temel değerlerinin de taşıyıcısı olmaları beklenmiş (Çaymaz, 2019, s. 33) ve bu bilinç, ilköğretimden başlanarak inşa edilmiştir. Özellikle parti ile devlet bütünleşmesinin en üst düzeye vardığı 1930’ların ikinci yarısında çocuklara ve gençlere CHP’nin ‘altı ok’u çerçevesinde biçimlenmiş bir eğitim tasarlandığı görülmektedir. Nitekim 1936 tarihli ilkokul programında “*İlkokulun eğitim yolu ile Türk milletinin ortak malı haline getireceği yeni kıymetler rejimin kültür hakkındaki esas düsturlarıdır ki onlar da Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim kısmında saptanmıştır*” ifadesi yer almaktadır (Üstel, 2021, s. 142-143).

1930’lu yıllar, Cumhuriyetin ideolojik hattını belirginleştirdiği ve temel ilkelerini topluma benimsetmeyi öncelendiği bir dönemdir. Artık I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi zorlu süreçler geride kalmış, toparlanma ve siyasal rejimin karakterini biçimlendirme

evresine girilmiştir. 1930'lardan itibaren, gençlik meselesi devlet politikalarının odağına yerleşmiştir. Cumhuriyetin siyasal seçkinleri gençliği, “kurtarıcı, kurucu ve taşıyıcı” olarak kabul ederek siyasal eğitim yoluyla siyasal özneler hâline getirmiştir. 1930'lu yılların gençliği, geçmişin değerleriyle yoğrulmamıştır, Millî Mücadele döneminde henüz çocuk olduğu için kendini ‘Osmanlı’ olarak tanımlamaz, dolayısıyla yeni rejimin ilke ve değerlerini kabul etmeleri, içselleştirmeleri eski kuşaklara göre daha kolaydır. Bu da gençleri, Cumhuriyetin kurucu kadroları için doğal bir “müttefik” hâline getirmiştir (Yavuz, 2019, s. 10-11, 191). 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde, yaklaşan dünya savaşının oluşturduğu tehdit, gençliğin zihnen ve bedenen üstleneceği işlevin önemini arttırmış, gençliğin siyasal konumunu belirginleştirmeye yönelik politikalara daha çok ağırlık vermeye başlanmıştır (Yavuz, 2019, s. 57-58).

Bu dönemin eğitim ve gençlik politikalarına dair fikir edinmek için başvurulabilecek en önemli kaynaklardan biri, CHP programlarıdır. Bu çalışma doğrultusunda incelenen 1935 programı, eski adıyla Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) 1931 tarihli kurultayında kabul edilen programıyla temelde aynı olmakla birlikte, bazı farklılıklar da taşımaktadır. Bu farklılıklardan biri, dil devriminin etkisiyle partinin adının değişmiş ve program dilinin ağırlıklı olarak Öztürkçeleştirilmiş olmasıdır. 1935 programı, Parla'nın (2008, s. 31, 37) dikkat çektiği üzere, Ziya Gökalp'in 1910'lardan, Atatürk'ün 1920'lerden itibaren dile getirdiği çeşitli görüşlerin son ifadeleri ve CHP'nin temel niteliklerini oluşturan altı ok'un tam sıra hâlinde açıklanmakta ve güncel tanımlarına kavuşturulmakta oluşuyla, büyük ölçüde 1931 programıyla aynı esaslara sahiptir.¹⁰ 1931 programındaki ‘millî talim ve terbiye’ (C.H.F., 1931, s. 35) başlığı, 1935 programında ‘ulusal eğitim’ olarak değiştirilmiştir (C.H.P., 1935, s. 32); içerik yönünden ise kayda değer bir değişime uğramamıştır.

Söz konusu bölümdeki yurttaş yetiştirmeyle ilişkili ilke ve hedefler kısaca şöyle özetlenebilir: 1. Eğitim politikasının temelini “bilimsizliği gidermek” olduğu ve bu kapsamda, her geçen gün daha çok sayıda “çocuk ve yurddaş”ın yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. 2. Öğretimin her kademesinde “kuvvetli cumuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâıyk ve devrimci yurddaş yetiştirme”nin bir zorunluluk; Türk milletine, Meclise ve Türk devletine hürmet etmenin ve ettirmenin bir görev olduğu vurgulanmaktadır. 3. Zihin, beden ve karakter yönünden “ulusal derin tarihimizin gösterdiği” yüksek seviyelere ulaşma hedefine işaret edilmektedir. 4. Eğitim ve öğretimde elde edilecek bilginin, yurttaşa

¹⁰ 1923'te kabul edilen program 1927, 1931, 1935, 1938, 1939 ve 1943 yıllarında yapılan parti kongrelerinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve yeniden onaylanmıştır. CHP'nin ‘altı ok’ olarak adlandırılan temel ilkeleri, ilk kez 1931'de toplanan kongrede kabul edilen programda yer almıştır (Tunaya, 1952'den akt. Kaplan, 2019, s. 171, 173).

maddî hayatta başarı elde ettirecek bir araç olması hedeflenmektedir. 5. Eğitimin her türlü hurafeden ve yabancı fikirden uzak, üstün, ulusal ve yurtçu olması gerektiği savunulmaktadır. 6. Her eğitim ve öğretim kurumunda, öğrencinin girişim yeteneğini kırmamak için ona şefkatle yaklaşılmakla birlikte; öğrencileri yanlış yollara sapmaktan korumak için ciddi bir düzen, disiplin ve samimi bir ahlâk anlayışına alıştırmının da mümkün olduğu belirtilmektedir. 7. Yurttaşların “*Türkün derin tarihini*” bilmesine olağan üstü önem verildiği; zira bu bilginin “*Türkün kapasite ve enerjisini, nefesine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evin*” olduğu ifade edilmektedir (C.H.P., 1935, s. 32-35).

Programın başlıca amacı, dönemin siyasal iktidarının ilke ve değerlerini içselleştirmiş yurttaşlar yetiştirmektir. Bu amaç, evrensel bilgi ve kültür değerlerini kazandırma amacının önüne geçmiş görünmektedir. Öğrencilerin girişim yeteneğini kırmamaya özen gösterirken ciddi bir düzen ve disiplinin elden bırakılmayacağı vurgulanmış olması, özerklik ve disiplin arasında bir denge gözetilirken disiplininin -1931 programına nazaran- daha ağır bastığını gösterir. Bilginin maddî hayatta başarılı olmayı sağlayacak bir aygıt olarak konumlandırılması, felsefi anlamda materyalizme ve rasyonalizme değil, iktisadî anlamda pragmatizme işaret eder. Batı veya Doğu kaynaklı tüm yabancı düşüncelere kuşkuyla bakıldığı, hatta bu düşüncelerin küçümsendiği de anlaşılmaktadır. “*Her türlü hurafeden uzak*” ifadesinden de “*doğru dinin*” öğretilceğini anlamak mümkündür (Parla, 2008, s. 74-76, 79).

CHP'nin 1935 programının eğitim sistemine doğrudan yansımaları olmuştur. 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren yürürlüğe giren sosyoloji öğretim programı da CHP programından yoğun izler taşımaktadır.

2. 1924'ten 1935'e Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi

Türkiye'de sosyoloji, resmî dünya görüşünü oluşturma, aktarma ve yaygınlaştırma görevini üstlenmesi nedeniyle aynı zamanda bir eğitim-öğretim faaliyeti olarak yer edinmiştir (Eğribel, 2016, s. 28-29). Sosyolojinin lise düzeyindeki öğretimi, Ziya Gökalp'in 1910-1911 öğretim yılında Selânik'teki İttihat ve Terakki İdâdisinde ‘içtimâiyat’ dersi vermesiyle başlamıştır (Fındıkoğlu, 1967'den akt. Arslanoğlu, 2001a, s. 68), sistematik bir biçimde lise programına dâhil edilmesi ise, Cumhuriyetin ilânından sonra mümkün olacaktır. Sosyoloji dersinin Fransa'da 1930'lu yıllara kadar sadece öğretmen okullarında okutulmuş, liselerde ‘ahlâkî felsefe’ adlı derste birtakım sosyolojik konuların ele alınmış olması; benzer bir biçimde İngiltere ve ABD'de de sosyoloji dersine yakın sayılabilecek ‘içtimâî ruhiyat’ (sosyal psikoloji) dersinin programda yer almış olması (Hilmi Ziya, 1932, s. XI) gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyetin ilânını izleyen ilk yılda

ortaöğretim dersleri arasında sosyolojinin yer alması, bu derse verilen önemin yanı sıra, yeni toplumun inşasında üstleneceği rolün de göstergesi olarak kabul edilebilir.

1924'te toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında ortaöğretim müfredat programları yeniden belirlenmiş, lise birinci devre olarak adlandırılan ortaokul programı ile lise ikinci devre programı ayrı ayrı hazırlanmıştır¹¹ (Cicioğlu, 1985, s. 17). 1924 yılına ait *Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Layıhası*'nda, felsefe dersinden ayrı olarak 'içtimâiyat' adıyla okutulan dersin (Tan, 1987'den akt. Zabun, 2002, s. 25) içeriğinde, birey ve toplum kavramları ile toplum sınıflaması gibi genel konuların yanı sıra sosyolojinin çeşitli araştırma alanlarını ilgilendiren konular da yer almaktadır. Programın önemli bir bölümünü oluşturan iktisat sosyolojisi ünitesi; maddî ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş örgütlenmeler olarak korporasyon, sendika ve kooperatifler, çeşitli toplumlardaki üretim tarzları, üretimin unsurları (doğa, emek ve sermaye), iş bölümünün toplumsal sonuçları, dayanışma ve sigortalar, çeşitli toplumlarda mübadele tarzları, değer ve fiyat, rekabet, tekel, mülkiyet, mülkiyetle ilgili meslekler, iktisadî değişimlerin kurumlar, âdetler ve düşünceler üzerindeki etkileri gibi konulardan oluşmaktadır. Aile sosyolojisiyle ilgili olarak, aile biçimleri ve ailenin gelişimi, çağdaş ailede evlilik, evliliğin ahlâkî ve sosyal niteliği, kadının aile ve toplum içindeki konumu, kadın haklarının gelişimi konularından bahsedilmektedir. Siyaset ve hukuk sosyolojilerini aynı kategoride ele alan programda siyasî cemiyetler, millet kavramı, milliyet fikri, vatan kavramı ve vatan sevgisi, devletin görevlerinin zamana ve mekâna bağlı olarak uğradığı değişim, din ve devletin birbirinden ayrılmasına doğru dönüşüm, yurttaşların birbirleriyle hukukî ilişkilerine göre devlet biçimleri, kast, aristokrasi ve demokrasi, bireylerin hak ve özgürlükleri, hükümet biçimleri ve seçimle ilgili kavramlar ve esaslar, yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler, yargı ve hukukla ilgili konular, devletler arası ilişkiler, savaş ve barış gibi konular yer almaktadır. Programda ayrıca sosyolojik açıdan din, bilim ve sanat konularına da yer verilmiştir (Maarif Vekaleti, 1340'tan akt. Tok, 2019, s. 56-57). 1924 programı, hem program geliştirme alanındaki bilgi ve deneyim eksikliğinin hissedildiği, hem de Türk sosyolojisinin entelektüel alandaki var oluş sıkıntılarının belirlediği bir dönemin ürünüdür. Bu durum, yabancı örneklere yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

¹¹ Cumhuriyetin ilânından hemen sonra, sultanilerin adı 'lise' olarak değiştirilmiş, liseler birinci ve ikinci devre olmak üzere iki kademeye ayrılmıştır. Beş yıllık ilköğretimi, üç yıllık birinci devre ve sonrasında üç yıllık ikinci devre liseleri takip etmiş, ikinci devrenin üçüncü sınıfı fen ve edebiyat dallarına ayrılmıştır. 1 Eylül 1924 tarihinden itibaren birinci devreye 'orta mektep' adı verilmiş, ikinci devre yine lise adıyla devam etmiştir. Böylelikle, ortaokul ve lise, ayrı birer öğretim kademesi olarak belirlenmiştir (Cicioğlu, 1985, s. 17).

Program, Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen okullarına yönelik olarak hazırlanan 1920 tarihli program model alınarak tasarlanmıştır (Tan, 1987'den akt. Arslanoğlu, 2001b, s. 224). Ortaöğretim düzeyinde okutulan ilk ders kitabı olan *İçtimaiyat Dersleri* de A. Hess ve A. Gleyze'nin Fransa'daki öğretmen okulları için yazdığı *Notions de Sociologie* adlı el kitabının çevirisidir. Kitap hem başka bir ülke için hem de öğretmen okulları için hazırlanmış olması nedeniyle, Türkiye'deki lise öğretiminin ihtiyacına karşılık verememiş ve çok geçmeden yeni bir kitabın yazılmasına gerek görülmüştür (Tan, 1987'den akt. Zabun, 2002, s. 62-63). 1927'de Max Bonafouce tarafından yazılan ve Necmeddin Sadak tarafından Türkçeye çevrilen *İctimaiyyat* adlı ders kitabından bir yıl sonra, Dârülfünûn müderrislerinden Mehmed İzzet'in muallim mektepleri ve liseler için kaleme aldığı *Yeni İctimaiyyat Dersleri* yayımlanmış, 1930 yılında Mehmed Servet tarafından hazırlanan *Felsefe ve İçtimaiyat* adlı kitap yardımcı kitap olarak kabul edilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 1995'ten akt. Arslanoğlu, 2001a, s. 68; Toprak, 2020, s. 325).

1927'de lise programı değişikliğe uğramış ve daha önce ayrı dersler olarak okutulan felsefe ve içtimâiyat, tek ders altında birleştirilmiş ve 1934 yılına kadar bu biçimde devam etmiştir (Cicioğlu, 1985, s. 18). 1934 programında 'Felsefe' başlığı altında bulunmakla birlikte içtimâiyat adıyla ayrıca yer verilen dersin¹² (Maarif Vekâleti, 1934, s. 53-54) içeriğinde, 1924 programından farklı bir yan bulunmamaktadır. Esas değişiklik, 1935 program değişikliğiyle birlikte söz konusu olacak; dönemin ulusal ve uluslararası gelişmeleri ve eğilimleri, sosyoloji dersinin amaçlarına ve içeriğine belirgin bir biçimde yön verecektir.

3. Sosyoloji Dersi 1935 Öğretim Programı

1935-1936 öğretim yılında okutulacak felsefe ve sosyoloji derslerinin öğretim programları ve kitaplarında yapılacak değişiklikleri kararlaştırmak üzere toplanan; İzmir milletvekili Hasan Âli Yücel, İstanbul Erkek Lisesi felsefe öğretmeni ve İstanbul Kültür Direktör Vekili Mehmet Emin Erişirgil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Hilmi Ziya Ülken, Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmeni Sadri Ertem ile Ekonomi Bakanlığında görevli bir bürokrattan oluşan beş kişilik bir komisyon tarafından 1934

¹² Günümüzde 'felsefe grubu' adı altında toplanan felsefe, sosyoloji, psikoloji ve mantık dersleri Erken Cumhuriyet Döneminde, 'felsefe' veya 'filozofi' başlığı altında yer almaktadır. Dolayısıyla, sosyoloji veya içtimâiyat dersi felsefeden ayrı bir ders olmakla birlikte, felsefe çatısı altında değerlendirilmektedir. Keza üniversite düzeyinde de, günümüzdeki gibi bir bölüm ve anabilim dalı sisteminin bulunmadığı bu dönemde, sosyoloji felsefeden bağımsızlığını kazanabilmiş değildir. Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (<https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkinda/bolum-tarihi>) ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde (Toprak, 2017, s. 64) Felsefe şubesine bağlı bir kürsü olarak yer almıştır.

programı üzerinde önemli değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler Kültür Bakanlığı tarafından *Lise Filozofi Programı Kılavuzu*'nda yayımlanmıştır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 3). Mehmet İzzet'in 1927 ve 1935 yılları arasında okutulan ders kitabı 1935'te yeniden onay almış olsa da (Varol, 1982'den akt. Zabun ve Berber, 2019, s. 1076), program değişikliği sonrasında yeni bir sosyoloji kitabı yazılmasına gerek görülmüş ve bu iş için Sivas milletvekili Necmeddin Sadık (Sadak) görevlendirilmiştir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 4).

Dil devriminin etkisiyle Öztürkçe sözcüklerin ağırlığının arttırıldığı programda, içtimâiyat dersinin adı 'sosyoloji' olarak değiştirilmiştir. Her ne kadar 'Filozofi Programı' adı altında bulunsa da; edebiyat kolunda iki dönem, fen kolunda bir dönem okutulacak bir ders olarak müfredatta ayrıca yer alan sosyoloji dersinin başlıca amacı, "1- Gençleri sosyal vakıalar üzerine düşündürmeğe ve bunlar arasındaki ilgileri araştırmağa alıştırmak. 2- Gençleri Türk Devriminin amaç bildiği ideallerin fikrî temellerini kavriyacak hale getirmek ve böylece Türk Sosyetesinin gelişmesine yarıyacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek." olarak belirlenmiştir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11, 16). Program sosyolojik düşünme becerisi ve sosyoloji alan bilgisi kazandırmaktan çok; kuruluşundan itibaren Cumhuriyetin siyasal ve toplumsal tahayyülüne yön veren solidarist düşünceye ve 1930 sonrasında yürürlüğe giren korumacı/devletçi iktisat politikaları başta olmak üzere, dönemin politikalarını benimsetmeyi hedeflemektedir. Bu başlık altında, programda yer alan solidarist ve devletçi unsurlar, 1930'lu yılların özgül dinamikleri çerçevesinde ele alınacaktır.

3.1. Solidarist ve Devletçi Unsurlar

Sosyoloji programında en geniş alan iktisat konularına ayrılmıştır. Siyaset alanı ayrıca yer almakla birlikte, iktisat konularında da belli ölçüde içerildiği için ikinci geniş alanı oluşturmaktadır. Bu iki alana özellikle önem verildiğinin bir diğer göstergesi, liselerin fen kolunda ders yılının ilk yarısında mantık, ikinci yarısında sosyoloji dersi okutulmasına karar verildiği için, bu dönem boyunca diğer konuları eleyerek yalnızca iktisat sosyolojisi ve siyaset sosyolojisi konularının işlenmesinin zorunlu ve yeterli görülmüş olmasıdır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 16).

Programda solidarist düşüncenin bir yansıması olarak, Türkiye'nin bireysel ve toplumsal hayat için iş bölümü bakımından "türlü iş adamlarına" (meslek uzmanları) ayrılmış bir toplum oluşunun, sınıf mücadelesine sahne olan ülkelerin durumu karşısındaki "isabetliliği" savunulmaktadır. İktisadî kuruluşlardan bahsedilirken sendikal faaliyetlerin bazı ülkelerde sınıf mücadelesinin aracı olarak görülmesinin Dünya Savaşı sonrasında yol açtığı "ihtilâl ve anarşiler" üzerinde özellikle durulması gerektiği vurgulanmaktadır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11). Buradan hareketle, program

doğrultusunda hazırlanan ders kitabında, Türkiye’de nüfusun büyük bölümü küçük üretici köylülere oluştuğu için toplumsal sınıfların oluşmadığı, “*demokrasi devrimi*”nin belli bir sınıfın eseri olmadığı, sınıf kavgaları yerine düzen, dayanışma ve çıkarlar arasında uyum tesis edildiği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 68-69). Gerek program, gerekse kitap CHP’nin 1935 programındaki ilgili maddeyle uyumludur. CHP programında da hiçbir iktisadî girişimin genel çıkarlara ve ulusal faaliyetlerle bireysel faaliyetler arasındaki uyuma aykırı olamayacağı, işverenle işçinin uyumunun esas olduğu, aralarında meydana gelebilecek anlaşmazlıklarda uzlaşma sağlanamazsa devletin hakemliğinin devreye gireceği belirtilmektedir. Grev ve lokavtın yasaklanması, bu gerekçeye dayandırılmakta ve çıkarılacak iş kanunlarının bu esaslara aykırı olamayacağı hatırlatılmaktadır (C.H.P., 1935, s. 17-18). Solidarizm, sol tınısına rağmen sağ ideolojilere de alan açabilen kaygan/akışkan bir ideolojidir (Toprak, 2013’ten akt. Cop, 2022, s. 63). Grev ve lokavt yasağı gibi uygulamalar bu eğilimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Programda siyaset alanıyla ilgili olarak, demokrasiyi doğuran nedenlerden bahsedildikten sonra Türk devriminin ulusal egemenlik idealine olan bağlılığına yer verilmesinin altı çizilmektedir. Hükümet biçimlerinden bahsedilirken ulusal hükümetin kurulmasını beraberinde getiren olgular üzerinde durulduktan sonra, Türk devriminin Cumhuriyetçiliğinin “*esaslı muhakemeye dayanan bir kanaat halinde*” anlatılacağı belirtilmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 13).

Program doğrultusunda hazırlanan ders kitabında halkçılığın ‘milli egemenlik’, ‘milli irade’, ‘cumhuriyet idaresi’ ve ‘demokrasi’ terimleriyle eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Halkçılık, Millî Mücadele’den başarıyla çıkarak yurdu düşmandan kurtaran ve monarşiyi deviren millet iradesinin; egemenliğin bir aile, bir zümre veya bir sınıfın elinde toplanmasına karşı çıkmasının bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Türk devriminin hanedanı devirdikten sonra zorunlu olarak demokrat ve halkçı bir karaktere büründüğü ve tüm imtiyazlara son verdiği belirtilmektedir (Sadık, 1936, s. 67-68). CHP’nin 1935 programında da, halkçılığın yalnızca organik iş bölümüne dayalı toplumsal dayanışma üzerinden değil, iradenin ve egemenliğin kaynağının ulusa ait oluşuyla da açıklandığı görülmektedir. Bu bağlamda halkçılık, yasalar karşısında eşitlik; hiçbir sınıfa, cemaate, zümreye, aileye ve bireye imtiyaz tanımamak anlamına gelmektedir (C.H.P., 1935, s. 7-8).

Programda, dönemin korumacı ve devletçi politikalarıyla ilişkili konular şöyle sıralanabilir: Osmanlı İmparatorluğu’nun bir sanayi devrimi yaşayamamış olmasının nedenleri üzerinde durularak Cumhuriyetin sanayileşme atılımı tarihsel bir çerçeveye oturtulmak istenmektedir. Cumhuriyetin sanayileşme konusunda katettiği mesafenin istatistiksel verilerle ortaya konması gereğinin üzerinde durulmaktadır. Ulaşım bahsinde,

büyük taşıma vasıtalarının kamulaştırılması, ulusal demiryolu politikası ve Lozan Antlaşması ile elde edilen kabotaj hakkının verimli sonuçları gibi kamu yatırım ve politikalarına değinilmektedir. Devletin tekeller oluşturmasının nedenleri, kamusal bir hak olarak tanımlanan özel mülkiyetin “devlet varlığı ve menfaati” ile sınırlı tutulması gereği vurgulanmaktadır. Ulusal devletin bir “görevi” olarak nitelenen sosyal yardımların devletçilik politikasıyla ilişkisine dikkat çekilmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11-13).

Ders kitabında devletçilik, “*Ferdî kapital ve teşebbüslerin başaramıyacağı ve millî hayatın tekâmülü, memleketin yoksulluktan kurtulması bakımından, yapılması beklenemeyecek kadar acele ve zarurî olan ekonomi işlerini devletin millî kapital ile başarması, devletle milletin bir olduğu devirde sosyolojik bir zarurettir.*” biçiminde tanımlanmakta ve gerekçelendirilmektedir (Sadık, 1936, s. 77). Türkiye’de yetişen pamuk gibi hammaddelerin ihraç edilip, bu maddelerle işlenen ürünlerin pahalı fiyatlara ithal edilmesiyle millî servetin boşa harcandığına; millî paranın korunması için devletin fabrikalar kurmasının zorunlu olduğuna; devletçilik sayesinde gelişigüzel bir biçimde kurulan fabrikaların rekabete sürüklenip batmasıyla millî servetin ziyan olmasının önüne geçildiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, devletin açtığı fabrikalarda işçilerin çalışmasıyla işsizliğin azalacağı, kâr amacı gütmeyen devletin işçilere daha çok ücret ödeyeceği, hem üreticinin hem de çalışanın kazancının artmasıyla halkın satın alma gücünün artacağı, bunun da medeniyet bakımından ilerleme anlamına geleceği savunulmaktadır. Devletçiliğin kazanç ve sermayenin belirli kişilerin elinde birikmesinin önüne geçeceği, dolayısıyla açlığı, yoksulluğu, sınıf çatışmasını ve bu sayede komünist hareketlerin doğmasını da engelleyeceği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 76-77).

Kitapta, devletin ekonomideki etkinliğinin artmasının gerekliliği liberalizm eleştirisi üzerinden temellendirilmektedir. “Başiboş” olarak nitelenen liberal ekonominin açık pazar anlayışının kıtalar arasında bir işbölümünü beraberinde getirdiği, sadece belli ülkelere sanayileşme olanağı tanınırken çoğunluğun tarıma ve basit mal üretimine mahkûm edildiği, bunun da sömürgeci zihniyetin bir yansıması olduğu ortaya konmaktadır. Kitaba göre devletin aslî görevlerinden biri olan vatan savunması için bile halkının ve ordusunun beslenmesiyle ilgilenmesi; ulaşım, kara ve deniz nakliyatıyla uğraşması gerekmektedir. “*Demiryollarını devletin idare etmesi, bir memleketin en büyük zenginliği olan madenleri işletmesi, yahut kontrol etmesi (...) bu vazifeler icabı*” olarak görülmektedir. İktisadî faaliyetlerin sadece özel girişime dayanmasının bir ülkenin gelişimini ancak geciktireceği düşünülmektedir. Devletin çeşitli alanlardaki görevlerinin artmasının tarihsel evrimin bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Monarşi rejimlerinde devletin görevleri çok dar ve

sınırlıyken, millet egemenliğine dayalı rejimlerde bu görevlerin çoğalmas ve genişlemesi “değişmez bir sosyoloji kaidesi” olarak açıklanmaktadır (Sadık, 1936, s. 74-76).

Devletin görevleri arasında sosyal devlet uygulamaları da sayılmaktadır. Kitaba göre “halkçı (demokrat)” devlet zayıfları, kimsesizleri, yoksulları himaye etmeye mecburdur; sağlık ve yardım işleri devletin esas görevleri arasındadır. Eskiden bireylerin “acıma” hissiyle gerçekleştirdiği yardım faaliyetleri devletin sorumluluğuna geçmiştir, zira “devlet, bütün sosyal vicdan demektir.” *Medenî Bilgiler*'de bahsi geçen, toplum içinde belli kişilerin yoksulluğundan başka insanların da doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olduğu savı burada da karşımıza çıkmakta ve herkesin birbirine karşı bir bakıma borçlu olduğu, bunun da yoksullara yardımı tüm toplumun görevi hâline getirdiği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 78-79).

Öğretim programında, iktisat alanında bahsi geçen bir diğer konu da kooperatiflerdir. Cumhuriyet döneminde özellikle ziraî kooperatiflerin kazandığı öneme dikkat çekilmekte, hükümetin üreticileri toprak mahsullerinin gerçek değerinden yararlandırmak üzere daha çok satış kooperatifi kuracağı belirtilmektedir. Ayrıca ulusal paranın değeri, birikimleri ulusal parada değerlendirmenin “ahlâkî mükellefligi” ve getireceği ekonomik yarar, Osmanlı dönemindeki bankaların “ulusal olmayan” amaçları, ulusal bankaların Cumhuriyet dönemindeki gelişimi ve halkın birikimindeki artış gibi konuların üzerinde durularak bankacılık ve sermaye birikimi konularında farkındalık yaratmak hedeflenmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11-13).

Programda, Cumhuriyetin iktisat politikaları ve bu alandaki kazanımları Osmanlı-Cumhuriyet karşılaştırmasının yanı sıra, Osmanlı'yı iflasa sürükleyen iç ve dış nedenlere dayalı bir anlatıyla ortaya konmak amaçlanmaktadır. Cumhuriyetin başarılarını, Osmanlı'nın son dönemindeki başarısızlıkları üzerinden açıklama niyet ve çabası dikkat çekmektedir.¹³ Ayrıca, solidarist toplum anlayışının da bir yansıması olarak kamusal çıkarlar bireysel çıkarların önüne konmakta ve bu politik tercihe salt kamusal yarar açısından yaklaşılmayıp, aynı zamanda ahlâkî¹⁴ bir nitelik de atfedilmektedir. Denilebilir ki, 1930'lu yılların devletçiliği ile solidarizmi birbirini tamamlamaktadır.

¹³ Ders kitabında da Türkiye'nin yüzyıllarca “fena idare” nedeniyle iktisadi bakımdan geri kaldığına, Cumhuriyet devrine kadar bir tarım ülkesi olmaktan öteye gidemediğine (Sadık, 1936, s. 248) dikkat çekilmektedir. Bu gibi karşılaştırmalar sadece iktisat alanıyla sınırlı değildir. Örneğin Osmanlı idaresi “otokrat ve aristokrat”, Cumhuriyet rejimi “halkçı” olarak nitelendirilmektedir (Sadık, 1936, s. 67). Osmanlı münevverleri halka ve halkçılığa değer vermedikleri için Osmanlı sanatının millete yabancı kaldığı, -Ziya Gökalp'in 'halka doğru' ilkesini anımsatan bir yaklaşımla- Cumhuriyet halkçılığının halka medeniyet götürürken halktan Türk harsını öğrendiği (Sadık, 1936, s. 69) öne sürülmektedir.

¹⁴ 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) programına giren devletçiliğin, Atatürk'ün “Halkımız tab'an [yaradılıştan] devletçidir (...) her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde hak görüyor” ifadesinden

3.2. Diğer Konular

Öğretim programında kadın hakları, aile, dil ve kültür, din, ahlâk ve sanat konularına da yer verilmiştir. Türkiye’de kadın haklarının gelişimine verilen önemin Türk devriminin “*yurttaşlara hak ve vazife vermede kadın erkek ayrılmaz*” ilkesine dayandığına dikkat çekilmektedir. Bununla bağlantılı olarak Medenî Kanun’un aile hukukunda yarattığı “*devrim*” üzerinde çokça durulması ve eski fıkıhtan ayrıştığı yönlerin vurgulanması istenmektedir. Ulusal bağlılığın dil, kültür ve ideal birliğine dayandığının gösterileceği; suç ve ceza kavramlarının ahlâk dersindeki bilgilerle ilişkilendirileceği; din meselesine “*türlü noktadan*” yaklaşmanın mümkün olduğunun ve sosyolojik açıdan din meselesinin üzerinde durulduktan sonra ulusal devletin laiklik ilkesini benimsemesini gerektiren nedenler üzerinde durulacağı; sanat sosyolojisi ile estetik arasındaki bağın ortaya konacağı belirtilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin sosyoloji kitabında yer alan konu ve olayların tarihsel akışına dikkat ederek öğrencinin tarih dersleri ile ortaokuldaki ‘yurt bilgisi’ dersinden edindiği bilgilerin pekiştirilmesi gereği üzerinde özellikle durulmaktadır. Bilim konusu mantık dersinde ayrıntılı işleneceği için sosyoloji ders kitabında yer alan bilimin kaynağı bahsinin üzerinde ayrıca durmaya gerek olmadığı belirtilmektedir¹⁵ (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 12-13).

Sonraki yıllarda bazı değişikliklere uğrayacak olan 1935 programı, 1952 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyoloji dersinin Cumhuriyetin ilânını izleyen ilk yılda lisede okutulmaya başlanması, kurucu kadroların yeni rejimin, yeni toplumun ve yeni bir eğitim sisteminin inşa edildiği bu dönemde sosyoloji dersine verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak ilk döneminde dersin öğretim programının yoğun bir ideolojik eğilim taşıdığını söylemek pek mümkün değildir; 1935’e kadar yürürlükte kalan ilk program, giriş düzeyinde sosyoloji alan bilgisi içermektedir. Ortaöğretimde sosyoloji öğretiminde, esas itibarıyla 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren yeni bir sayfa açılmış ve bu dersin öğretim programı, uluslararası ve ulusal gelişmeler çerçevesinde yeniden oluşturulmuştur.

hareketle, sadece iktisadî değil aynı zamanda ahlâkî bir ilke olduğunu söylemek mümkündür (Bora, 2020, s. 137).

¹⁵ 1935 programında, gençlere pozitif bilim anlayışı ve bilimsel düşünme becerisi kazandırma görevi, sadece mantık dersine değil, psikoloji dersine de yüklenmiştir (Öztürk, 2023, s. 309).

1929'da başlayan Dünya İktisadî Buhranı'yla birlikte liberalizmin gözden düşüp devletçiliğin önem kazandığı, halkların totaliter ve yayılcı rejimler eliyle yeni bir dünya savaşına sürüklendiği, dünya genelinde gençliğin bedensel ve zihinsel eğitiminin önem kazandığı bu dönemin pedagojik eğilimleri Türk eğitim sistemine de yansımıştır. Öte yandan 1930'lu yıllar, Cumhuriyetin ideolojik hattının belirginleştiği, eğitim ve kültür meselelerine yoğunlaşılacak bir dönemdir. Bu dönemi karakterize eden başlıca özelliklerden bir diğeri de, korumacı-devletçi iktisat politikalarıdır. Korumacı-devletçi politikaların ayrıntılı bir biçimde ele alındığı 1931 ve 1935 tarihli CHP programlarının bir yansıması olarak 1935 yılında hazırlanan sosyoloji programında en geniş alanlar önce iktisada, ardından siyasete ayrılmıştır. Kuşkusuz, lise düzeyinde iktisadî ve siyasal konuları işlemeye en elverişli derslerden biri sosyolojidir; ancak konuların lise düzeyinin ilerisinde oluşu dikkat çekmektedir. Programın dikkat çeken bir diğer özelliği ise, sosyolojik düşünme becerisi ve alan bilgisi edindirmek gibi amaçlara değil, Cumhuriyetin idealize ettiği genç yurttaş tipolojisini yetiştirmeye odaklanmış olmasıdır.

Ders içeriğinin yoğunluğunu, dönemin iktisadî ve siyasal koşulları kadar Erken Cumhuriyet Döneminde lise öğreniminin toplumsal karşılığıyla da açıklamak mümkün olabilir. 1935 nüfus sayımına göre kadınların %91.8'inin, erkeklerin %76.7'sinin okuma-yazma bilmediği (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937, s. 201) bu dönemin en eğitilmiş gençlerinin nüfusun küçük bir dilimine karşılık gelişi¹⁶, lise öğrencisi olmayı kendiliğinden yüksek bir statü hâline getirmiş, lise öğrencilerinin ve lise mezunlarının saygınlığını arttıran temel neden olmuştur. Örneğin 1936 doğumlu Mete Tunçay'ın, "... sık sık söylerim mesela, 1930'ların lise öğrencileri bugünün üniversite öğrencilerinden, toplum içindeki yerleri bakımından çok daha ileri görünüyor bana baktığım zaman." (Akaş vd., 1998: 227) tespiti, Erken Cumhuriyet Döneminde lise diplomasının toplum nezdindeki saygınlığının bir ifadesidir. Yükseköğretime erişimin kısıtlı olduğu bu dönemde görece daha kolay elde edilen bir 'simgesel sermaye' olarak lise diploması, devlet bürokrasisinde ve çeşitli sektörlerde doğrudan doğruya görev almaya hazır olmak demektir. Dolayısıyla lise öğretimi, dar bir grup için yükseköğretime hazırlık basamağına, görece geniş bir grup için profesyonelliğe geçişten önceki son öğretim basamağına karşılık gelmekte ve böylece, parçaların işlevsel bütünlüğü esasına dayalı organik toplumu hedefleyen solidarist yaklaşımın gereksindiği meslek uzmanlarının yetiştirilmesi işlevini de yerine getirmektedir.

¹⁶ 1933-1934 eğitim-öğretim yılında toplam sayısı 72 olan liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 9.563'tür (Önsoy, 1991, s. 11). 1931-1932 akademik yılında Dârülfünûnda öğrenim gören öğrenci sayısı 2.167 iken, 1942-1943 akademik yılında yükseköğrenim gören öğrenci sayısı 11.000'e yükselecektir (Tekeli, 2010'dan akt. Günay ve Günay, 2011, s. 7, 12).

Devletin lise öğretimini salt teorik ve teknik bilgiler edindiren bir kademe olmakla sınırlı tutmayı; toplumun öğrenim düzeyi en yüksek, en bilinçli nüfusunu devletin ideolojik taşıyıcıları/aktarıcıları olarak konumlandırarak iktisadi ve siyasal içeriği baskın bir dersten sorumlu tutması bu çerçevede değerlendirilebilir.

Summary

In Turkey, sociology has been taught as a course in high schools since 1924. The second sociology course curriculum was implemented in the 1935-1936 academic year. The first curriculum, which was in effect until 1935, contained introductory-level knowledge about sociology. With the introduction of the new curriculum starting from the 1935-1936 academic year, a new chapter was opened in the teaching of sociology at the high school level, and the curriculum was reorganized within the framework of international and national dynamics. This study focuses on the module of economic sociology in this curriculum. The reason for examining these issues is the module has been allocated the largest space in the curriculum. The issues related to economic sociology in the curriculum have been determined in line with the solidaristic thought that matured from the Second Constitutional Era and directed the societal construction of the Republic, as well as the protectionist and statist policies that marked the 1930-1939 period. Therefore, the curriculum has been considered in conjunction with the national and international developments of the 1930s.

Until 1930 Turkey, an underdeveloped country that exported agricultural products and imported industrial goods, shifted towards a state-led industrialization model based on import substitution and protectionist economic policies during the Great Depression years, as many other countries did. In the sociology course curriculum, issues related to the period's protectionist and statist policies include the obstacles to the Ottoman Empire's industrial revolution, the Republic's industrialization breakthrough, the nationalization of large transport vehicles, the national railway policy, the efficient outcomes of the cabotage rights obtained through the Treaty of Lausanne, the rational reasons for state monopolies, the necessity of limiting private property as a 'public right' to 'state assets and interests', and social aid as a duty of the national state, the 'moral obligation' of valuing savings in national currency and its economic benefits, and the development of national banks during the Republic compared to Ottoman banks, and the increase in public savings. The economic policies of the Republic are explained through a narrative based on the internal and external reasons that led the Ottoman Empire to bankruptcy, as well as a comparison between the Ottoman and Republic periods. Public interests are placed before individual interests as a reflection of the understanding of solidaristic society. Additionally, this political preference is not only approached from the public benefit perspective but is also attributed to moral significance.

The dominant understanding of society during this period of Turkey's first industrialization breakthrough was solidarism. Officially referred to as 'populism', solidarism is based on the acceptance that there are no class divisions and thus class conflict in Turkey, and that the productive forces complement each other as functional parts of a harmonious whole. In the 1935 curriculum, as a reflection of solidaristic thought, emphasis is placed on the appropriateness of creating a society in Turkey where professions are allocated based on the division of labour for both individual and societal life, compared to countries experiencing class struggle. When discussing economic institutions, it is emphasized that the role of trade union activities as a tool of class struggle in some countries has led to 'revolutions and anarchies' after World War I.

The 1930s were a period when the Republic's ideological line was defined and its basic principles were prioritized to be adopted by the society. The challenging processes of World War I and the Turkish National Struggle were behind, and the phase of recovery and shaping the character of the political regime had begun. From the 1930s onward, the youth issue became the focus of state policies. The political elite of the Republic sought to make the youth political subjects through political education. By the mid-1930s, the approaching threat of world war increased the importance of the roles that youth would assume both mentally and physically, leading to a greater focus on policies aimed at defining the political position of youth. In this period, when the ideological/political education of youth gained importance in many countries, the Single-Party Regime also aimed to educate high school youth, the most educated and dynamic segment of the society, in line with official policies. With its solidaristic and statist content, the sociology course performed a pedagogical function consistent with the dominant tendencies of the era.

Although sociology is one of the most suitable courses for addressing economic and political issues at the high school level, the complexity of the issues in the 1935 curriculum is notable. The intensity of the economic and political content of the course can be explained not only by the political and economic conditions of the period but also by the societal role of high school education in the Early Republican Era. The fact that the most educated youth of this period represented a small segment of the population naturally elevated the status of being a high school student, increasing the prestige of high school students and graduates. In a period when access to higher education was limited, a high school diploma served as a relatively more easily obtained form of 'symbolic capital', signifying readiness for direct roles in the state bureaucracy and various sectors. Thus, high school education represented either a preparatory stage for higher education for a narrow group or the final stage before entering professional life for a broader group. Consequently, high school education also fulfilled the function of training professional specialists required by the understanding of solidaristic society, which views society as an organism with functional unity. The state's positioning of high school education not merely as a stage for acquiring theoretical and technical knowledge but as a means of preparing the most educated and conscious segment of the society as ideological carriers/transmitters of the state, holding them responsible for a more challenging curriculum than their age requires, can be evaluated within this framework.

Kaynakça

- Açıkel, F. (2008). Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). T. Bora (Cilt Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* (4. bs.) içinde (s. 117-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Âfetinan, A. (2000). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akaş, C. vd. (1998). "Alkışla Cumhuriyet Olmaz!". *Cogito*, 15, 185-231.
- Alkan, T. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (2001a). Ortaöğretimde Sosyoloji Ders Kitapları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 9(1), 67-80.
- Arslanoğlu, İ. (2001b). Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 18, 213-236.
- Aytürk, İ. (2023). Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 23-50). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytürk, İ. ve Esen, B. (2023). Önsöz. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 7-22). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beşirli, H. (2013). *Gençlik Sosyolojisi: Politik Toplumsallaşma ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bora, T. (2020). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*. (24. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- C.H.F. (1931). *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*. Ankara: T.B.M.M. Matbaası.
- C.H.P. (1935). *C.H.P. Programı*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Cicioğlu, H. (1985). Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarında Felsefe Grubu Derslerinin Analizi. *Eğitim ve Bilim*, 10(55), 16-22.
- Cop, B. (2022). Tek Parti CHP'nin İdeolojisi. B. Özkan ve T. Gürakar (Editörler). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (3. bs.) içinde (s. 47-70). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çaymaz, B. (2019). *Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Eğribel, E. (2016). Türkiye'de Sosyoloji Tarihi Yazımı / Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılçelik (Ed.). *Türkiye'de Sosyoloji: Üniversitede 101. Yıl* içinde (s. 13-36). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Günay, D. ve Günay, A. (2011). 1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22. Doi: 10.5961/jhes.2011.001
- Gürses, F. (2011). *Kul, Tebaa, Yurttaş: Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hilmi Ziya. (1932). *Umumi İçtimaiyat*. İstanbul: Matbaai Ebuzziya.
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Tarihçesi*. <https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkinda/bolum-tarihi>
- Kalaycıoğlu, E. (2023). Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında Türkiye'de Siyaset Bilimi. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 51-96). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaplan, İ. (2019). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. (8. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2021). *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi*. (21. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kültür Bakanlığı (1935). *Filozofi Programı Kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Maarif Vekâleti (1934). *Lise Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Önsoy, R. (1991). Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 1-23.
- Örnek, C. (2016). Türkiye'de Resmi İdeoloji Eleştirisinin Sorunları. *Praksis*, 40, 185-217.

- Öztürk, E. (2023). Felsefe Grubu Dersleri 1935 Öğretim Programında Bir Üst Değer Olarak Pozitif Bilim Anlayışının Osmanlı'dan Cumhuriyete Bilimsel Düşüncenin Seyri Açısından Değerlendirilmesi. M. A. Dombaycı, O. Bayraktar ve Ö. Kızıltan (Ed.). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Felsefe 2. Cilt: Türkiye'de Felsefenin 100 Yıllık Eğitimi* içinde. (s. 291-315). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Üstel, F. (2021). "Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. (9. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. (13. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, T. (2008). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*. (3. bs.). İstanbul: Deniz Yayınları.
- Sadık, N. (1936). *Sosyoloji*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Şener, M. (2019). 1923-1945: Burjuva Uygarlığının Peşinde. G. Atılgan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (3. bs.) içinde (s. 201-345). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şenses, F. (2021). *İktisada (Farklı Bir) Giriş*. (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2017). *Kurtuluş Kuruluş*. (11. bs.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*. (7. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, Z. (1977). İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, 1, 92-123.
- Toprak, Z. (1995). Türkiye'de Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm. S. Şen (Ed.). *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* içinde (s. 39-81). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945. H. Erbaş (Ed.). *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor: DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası* içinde (s. 43-74). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tok, M. (2019). *Cumhuriyetin Yurttaş İnşa Projesinde Lise Sosyoloji Ders Kitaplarının Etkisi (1923-1938)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1937). *Genel Nüfus Sayımı*. Ankara: Mehmet İhsan Basımevi.

- Yavuz, S. Y. (2019). *Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Zabun, B. (2002). *Türkiye’de Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zabun, B. ve Berber, Ş. (2019). İdeolojik Sosyoloji Öğretimi: Halk Fırkası Programı Doğrultusunda Yazılan İlk Ders Kitabı (Necmeddin Sadak). *International Social and Researcher Thinkers Journal*, 5(21), 1672-1080. Doi: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.324>